

REFLEKSI HRVATSKOG NARODNOG PREPORODA U BOSNI

Nasko Frndić

Hrvati u Bosni bili su pod neposrednim utjecajem Hrvatskog narodnog preporoda. Do tog hrvatskog puka u Bosni polovinom 19. stoljeća stizali su glasovi da se u Zagrebu događa nešto što bi i njima dobro došlo, ali to nije bilo moguće provesti pod turskom vlašću. Međutim, hrvatski narod u Bosni uvijek se oslanjao na svoje dobro obaviješteno i prosvijećeno svećenstvo, svoje omiljene franjevce, koje su u Bosni od milja zvali »ujacima«. Tim nadimkom narod ih je uveo u najbliže obiteljsko rodbinstvo.

Bosanski franjevci nakon obuke u župama u osnovnoj pismenosti i u prvom stupnju latinskog jezika, niže srednjoškolsko obrazovanje stjecali su u nekom od tri bosanska samostana: u Fojnici, u Kreševu ili u Kraljevoj Sutjesci, a onda su upućivani na više gimnazijsko i visoko teološko obrazovanje izvan turskog carstva — u Hrvatsku, Italiju, Austriju ili Mađarsku. Upravo bosanski franjevci koji su u ondašnjoj Austro-Ugarskoj stekli visoko opće i teološko obrazovanje, bili su četrdesetih i pedesetih godina 19. stoljeća tumači i širitelji Hrvatskog narodnog preporoda u Bosni. Čak i prije: mladi franjevci tridesetih i četrdesetih godina prošlog stoljeća, nakon završenih studija vraćali su se u Bosnu »... s idejama o narodnosti, o narodnoj prosvjeti, kulturi, književnosti, o materijalnoj osnovi narodnog života. Oni prenose ideje ilirskog pokreta u Bosnu i nastoje

ostvariti sve ono što su ostvarili ilirci u Hrvatskoj«. (Boris Ćorić, Ogljed o Ivanu Franji Jukiću, Svjetlost, Sarajevo, 1973.)¹

Ne svi, nego samo neki bosanski svećenici oduševljavali su se ilirskim pokretom. To su bili siromašni klerici, tek svršeni teolozi, vatreni širitelji ideja, ali slabi i nemoćni naspram svojoj starijoj franjevačkoj braći, koja drže crkvenu vlast u svojim rukama i s otporom dočekuju vatrene ilirske govore tek pristiglih diplomiranih studenata teologije.

Upravo u to vrijeme u Bosni među starijim i mlađim franjevcima događaju se sukobi, koji su zapamćeni pod nazivom »Barišićeve afere«. Tada je došlo do podjele na one koji su završili teološke nauke u Italiji i druge koji su stekli svećeničke diplome u Austro-Ugarskoj. Sporili su se oko »obujma biskupovih prava, organizacije provincije i shvaćanja odnosa prema narodu i pretpostavljenima.« (B. Ćorić)². Sukobi su trajali 14 godina, od 1832. do 1846. i bili su štetni nacionalnom buđenju bosanskih Hrvata.

Jaču stranu činili su »Barišićevci« tj. oni koji su bili uz biskupa Rafu Barišića, koji je tužio bosanske fratre Rimu (1840) i to zbog »krivovjerstva, ilirskog buntovništva, francuske propagande«³, zatim je iste tužio Beču zbog povezanosti s Gajem, a treću je tužbu uputio bosanskom veziru Ćamil-paši zbog navodnih priprema bune (1843).

Tako je duh Hrvatskog narodnog preporoda, koji su iz Zagreba donijeli mladi frenjevci, u Bosni naišao na jak otpor starijeg svećenstva. Mladi se ipak nisu dali uplašiti, jer su osjećali da rade plemenit posao, koristan za narodno prosvjeđivanje i nacionalno osvješčivanje. Tada su, kako piše sarajevski povjesničar književnosti Boris Ćorić »uz bosanske ilirce pristali navodno i neki Muslimani, pa se Vedžad-paša tužio hrvatskom banu Vlašiću u Zagrebu«.⁴ Svakako bez rezultata, jer se zna da je barun i hrvatski ban Franjo Vlašić, u svom banskom razdoblju od 1832. do 1840. bio sklon Hrvatskom narodnom preporodu. A to je potvrdio i neposrednim činom, kada je protestirao na zaključak ugarskog sabora, da se mađarski jezik uvede u Hrvatsku kao službeni.

To teško vrijeme i u Bosni je rodilo pravog borca za Hrvatski narodni preporod. Bio je to franjevac Ivan Franjo Jukić, književno nadahnut pjesnik i putopisac, koji je objavljivao najprije članke iz povijesti književnosti, zatim prikupljao narodne umotvorine, organizirao književni život u svojoj svećeničkoj sredini. On je širio pismenost i ljubav prema knjizi među hrvatskim narodom u

Bosni, pokušavajući bogatiji sloj građana, zanatlija i trgovaca pridobiti za svoje prosvjetiteljske akcije.

Najvrijednije što je ostalo iza Ivana Franje Jukića tri su opsežna sveska njegova književnog časopisa »Bosanski prijatelj«. Prvi je izašao 1850. u Zagrebu »Troškom Ljudevita Gaja«, kako piše na uvodnoj stranici, gdje se označava i karakter časopisa, koji je »SADERŽAVAJUĆI POTRIEBITE KORISTNE I ZABAVNE STVARI. UČREDNIK: I. F. JUKIĆ BANJALUČANIN«. Na idućoj stranici slijedi posveta »Josipu Jurju Strossmayeru ... u znak zahvalnosti«. A u kratkom predgovoru Jukić jasno kaže da mu je namjera ovim časopisom »Bošnjake od sna nemarnosti probuditi, da se osvijeste«. ⁵

Pojava »Bosanskog prijatelja« izazvala je u Hrvatskoj značajnu pozornost. Ante Starčević je pišući u »Narodnim novinama« br. 17 iz 1851. u pojavi prvog bosanskog časopisa vidio činjenicu samostalnosti bosanskog naroda i izvjesnog nehaja kojim se prate u Hrvatskoj promjene u Bosni. Posebno je istaknuo vrijednost jezika: »U njemu je čist naš jezik ... kakav je teško naći u ijednoj našoj novijoj knjizi.« ⁶

Tugomir Alaupović, pišući o Ivanu Franji Jukiću ⁷ kaže da je »pojava 'Bosanskog prijatelja' bila namijenjena upoznavanju iliraca s Bosnom, ilirske prošlosti i sadašnjosti, te podizanju narodne svijesti i širenju prosvjete«. ⁸ Dakle, Jukićev je časopis imao poglavito narodno-prosvjetarski karakter. U tom je duhu i kasnija ocjena Antuna Barca da »Bosanski prijatelj« nije bio književni list, te da su »Jukićeve pjesme ispod ilirskog prosjeka, a putopisi suhoparno nabranje podataka, narodna poezija odabrana često bez kriterija«. ⁹ U toj ocjeni Barac priznaje vrijednost Jukićevim povijesnim, zemljopisnim i putopisnim radovima, jer pružaju dragocjene podatke o Bosni. Literarnu vrijednost samo ponegdje ima putopis »Putovanje iz Sarajeva u Carigrad god. 1852. mjeseca svibnja«. ¹⁰

To je sigurno najpreciznija kritičko-estetska ocjena Jukićeva pisanja, koje i nije bilo samo sebi svrhom, nego uvijek u službi određenog cilja: najviše radi otkrivanja istine u Bosni Hrvatima u Zagrebu, kao što je na pr. prva Jukićeva pjesma koju je 1838. poslao Gaju da je objavi u »Danici« s naslovom: »Bosna neće da više tuguje.« Uz nju su bile još tri pjesme sličnog sadržaja. Ni jedna nije bila objavljena. ¹¹ Tu se postupak Gaja podudara s kasnijom Barčevom ocjenom Jukićeva književnog dometa.

Međutim, ovaj je prigodničarski pjesnik u području narodno-preporodne borbe bio strasno i duboko privržen idejama Gajeva ilirizma, koji Jukić od rane

mladosti shvaća kao prijelomni podstrek za narodno buđenje. Još kao student filozofije 1837. u Zagrebu on se upoznao s Gajem, što se može zaključiti iz Jukićeva pisma u kojem 1838. iz Wesprima u Mađarskoj, sa studija teologije, moli Gaja da mu šalje »Narodne novine«. Tada je Jukić imao samo 20 godina (rođen 1818. u Banjaluci od oca Joze, po zanimanju kujundžije, tj. majstora filigrana u srebru i zlatu). Jukićevo poznanstvo s Gajem u Zagrebu odredilo je čitav budući preporoditeljski rad ovog svećenika prosvjetitelja. On se iz Wesprima pismom obratio Gaju titulirajući ga »Sve časti i hvale předostojni ... svoj učnoj Europi učno poznat«, time otvarajući seriju pisama ne samo Gaju nego i njegovim bliskim suradnicima, Vjekoslavu Babukiću i Stanku Vrazu. Ta korespondencija trajala je desetak godina i prilično pomogla Jukiću da svoje mlade, a i neke starije sumišljenike, ilirce u Bosni, uvjeri u ozbiljnost suradnje sa Zagrebom.

Koliko je Jukiću svećenički poziv otežavao angažman u preporodnom radu među hrvatskim narodom u Bosni, toliko mu je i pomagao, jer se je u reverendi slobodnije mogao kretati po ondašnjoj turskoj Bosni. U svom budničarskom radu nailazio je na veće zapreke u franjevačkoj crkvenoj vlasti nego od turskih upravljača, pred kojima je svoje prosvjetiteljstvo pokrивao vjerskim poučavanjem naroda. Stariji iskusni franjevci bojali su se Jukićevih ilirskih i preporodnih novotarija koje su mogle ugroziti njihov suživot s drugim vjerama i pomutiti odnose s turskom relativno tolerantnom vlašću.

Jukić se na to malo osvrtao, pa je kao osviješteni ilirac pisao Gaju kako mu šalje pjesme koje su »početci mali moje velike Narodne ljubavi, skoimbi želil i druge moje Iliro-Bošnjake buděti, i s Danicom rano popěvati. Da se združimo što pria možemo ... I med narode broiti se smidnemo«. ¹²

Da je tako i još žešće Jukić težio svoje preporodne misli provesti u djelo dokazuje odlukom da s još trojicom bogoslova 1840. napusti studij teologije u Wesprimu, te iz Mađarske krene u Bosnu s pravom revolucionarnom nakanom: dizati ustanak! Mladići su stigli u Bosnu, ali kad su saznali njihovi starješine zbog čega su došli, odmah su nastojali zataškati cijeli slučaj. Kao prvo rasturili su ustaničku grupu, tako da su Jukića i njegova sumišljenika Jakova Baltića poslali u Dubrovnik, radi nastavljanja studija. Jukić se pokorio toj odluci, ali je ubrzo od dubrovačkog provincijala stiglo pismo u Bosnu s molbom da se Jukić pošalje dalje, u Italiju, ili da ga njegove starješine povuku u Bosnu »zbog nezgodne ćudi«. ¹³

Odbijajući ponavljanje gradiva koje je on već bio svladao u Wesprimu, Jukić je u Dubrovniku čitao stare dubrovačke pisce i pisao svoje »Zemljopisno–povjestno opisanje Bosne«. U tome mu je prošlo nekoliko mjeseci, a onda je krajem 1840. Jukić napustio Dubrovnik, i s trgovačkom karavanom preko Hercegovine vratio se u Bosnu, u Fojnicu, bez završenih studija, sa željom da se uključi u preporodni rad. U tom duhu je s mlađim kolegama franjevcima osnovao književno društvo »Kolo bosansko« s programom izdavanja časopisa koji bi se zvao »Pčela bosanska«.

U to vrijeme Gajeva »Danica« u više nastavaka objavljuje Jukićevo zemljopisno i povijesno opisivanje Bosne, pa njegovo »Putovanje iz Dubrovnika preko Hercegovine u Fojnicu« i također u više nastavaka Jukićeve »Drevnosti bosanske«. Ali spora korespondencija nije zadovoljavala temperamentnog Jukića, pa on u ljeto 1842. polazi na put Bosnom na sjever, i preko Slavonije stiže u Zagreb, kada mu Gaj savjetuje da se što prije vrati u Bosnu, radi sakupljanja narodnih umotvorina. Tom prigodom Jukić se upoznao s Vrazom i Babukićem, s kojima će kasnije ostvariti vrlo živu korespondenciju. Tako se on krajem 1843. iz samostana Kraljeva Sutjeska javlja Vrazu, šaljući novi putopis za »Danicu«, te svoja saznanja o bosanskoj književnosti. Četiri je mjeseca Jukić proučavao arhiv samostana Kraljeva Sutjeska, u kojem je našao obilje književnog materijala pojedinih franjevac, a čini se i narodnog blaga, jer tada javlja Gaju¹⁴ da je »nahumio u vašoj tiskarnici izdati 'Narodne Ilirske Piesme' koje se pievaju po Bosni«.

Izgleda od Gaja nije mu stigao odgovor, pa on nakon pet mjeseci opet iz Sutjeske piše molbeno pismo s podsjećanjem na raniju Gajevu preporuku: »Pria dvi godine, kad sam kod vas u Zagrebu bio, najviše ste mi preporučivali: Sabiranje Narodnih piesamah; ja truda nisam štedio, skupih množinu ... ali se sad u smetnji najдох — neimajući troška za izdati ih što pria ...«¹⁵. Slijedi zamolba da mu Gaj objavi prvi svezak prikupljenih narodnih pjesama u svojoj tiskari. Pri tom Jukić obećava da »... će se ta veresia¹⁶ izplatiti podpuno; ako dakle tu ljubav neodrečete mi, onđak ju priopćite gos. St. Vrazu, da rukopis izruči tiskarni ...« Znači, Jukić je već bio dostavio rukopis u Zagreb, ali nema podataka da je bio tada i objavljen. Te narodne pjesme Jukić je kasnije uključio u svoj književni časopis »Bosanski prijatelj«, čiji je prvi svezak s najviše narodnih pjesama 1850. izišao u Zagrebu ipak troškom Ljudevit Gaja.

Između četvrtog pisma Gaju iz 1844. s naslovom »Mili prijatelju« i petog pisma vremenski je razmak od dvije godine i četiri mjeseca. U tom razdoblju se Jukić donekle ohladio prema Gaju, jer sada pismo naslovljava: »Visoko učeni gospodine« i javlja: »Njekoliko rodoljubne mladeži, naumilo je s početkom 1847. godine jedno književno društvo zavesti, kog je cilj biti — protěranje tminah neumitnosti ...« Ni na to pismo nije bilo Gajeva odgovora. U međuvremenu Jukić je mnogo putovao zapadnom Bosnom i Posavinom, obavljajući svoj prosvjetiteljski posao u prikupljanju narodnih umotvorina. Zatim je 1847. s drugim franjevcima u Fojnici otvorio pučku školu i učio djecu pismenosti. U proljeće 1848. otvara pučku školu u Travniku, i osjećajući potrebu za boljom podukom napisao je »Početak pismenstva i Napomena nauka kerstjanskoga. Na službu pučkih učionicah u Bosni«. U tekstu je Jukić primijenio Gajev pravopis. Možda mu je i to pripomoglo da je njegova početnica, iako s kašnjenjem od godinu dana, tiskana u Zagrebu na Gajev trošak.

Ovaj pravi buditelj narodne svijesti nije odustajao u svojim čestim molbama Zagrebu da mu Gaj, Vraz ili Babukić šalju najnovija izdanja, i to prema oglasima u »Danici« i bibliografskim pregledima u »Kolu«. Te knjige on ne traži besplatno, nego po cijeni koštanja, a osigurao je putanju pošte koja mu je iz Zagreba stizala preko Slavenskog Broda, pa u Bosnu. Pisao je Gaju: »Gospodine! nemojte propustiti ne odgovorivšimi, da se znadem vladati! Moj adres: Otcu fra Ivanu Jukiću u Sutisku per Adresse des Herrn Sabbas Nikolies, Brod«.

I paketi s knjigama i u takvim otežanim prilikama stizali su iz Zagreba Jukiću u Bosnu. Evo autora koji su se tada čitali u Fojnici, Kraljevoj Sutjesci i drugim mjestima u kojima su živjeli bosanski Hrvati: Mirko Bogović, Ivan Kukuljević, Matija Mažuranić, Vjekoslav Babukić, Stanko Vraz, Ljudevit Vukotinović, Pavao Štoos, a od starijih Gundulić, Lucić, Kačić. Jukić ja nabavljao i razne časopise, kalendare, brošure sa štivom za dom i težake, i za zabavu širokih slojeva puka.

Nabava i distribucija tih knjiga nije išla tako lako i glatko. Jukić se tuži da po godinu dana čeka na isporuku, tako da mu pretplatnici gube volju, a Jukić energiju i strpljenje zbog mnogih uzastopnih požurivanja. Tako on piše Babukiću iz Travnika 7. kolovoza 1848: »Naši knjižari, književnici i izdatelji uvek se tuže, da jim se knjige nerazprodaju, danitko ne mari niti kupuje i t.d. a ja bi se osobito na vas Zagrebčane, da imam komu sit naplakao! Kad vam se što priporuči ol naruči, to istom posli trećeg moljakanja učinite i pošaljete, kad čověk već volju izgubi.«¹⁷

U dokumentaciji stoji da su Jukiću u nabavljanju knjiga iz Zagreba pomagali mnogi hrvatski i muslimanski trgovci. Tako je Jukić bio i aktivan knjižar koji, na žalost, nije sve nabavljeno mogao prodati, pa je ostao i dužan svojim zagrebačkim kreditorima. Tu je bio jedan od razloga što su mu sa zakašnjenjem stizale pošiljke. Ali i u takvim prilikama Jukić je bio uporan ne samo u nabavljanju i prodavanju knjiga, nego se bavio i krupnijim zamislima. Tako on sanja o vlastitoj tiskari u Fojnici, pa u tu svrhu 1847. šalje u Zagreb Franju Glavadanovića da izuči tipografski zanat. Jednim pismom se obraća Gaju da mladića primi u svoju tiskaru, a drugim pismom moli Antu Kaića »da se pobrine za mladog Fojničanina i da ga zbrine kako najbolje zna u slučaju da ga Gaj ne primi« na zanat u tiskaru.¹⁸

Još od 1840. Jukić se pripremao osnovati književno društvo u Fojnici. Sedam godina kasnije mu se činilo da su prilike povoljnije za takvu zamisao, pa on 1847. takvo društvo formira sa zadaćom širenja narodne književnosti i praćenja znanosti. Bilo je u programu i pokretanje časopisa, ali društvo nije dobilo podršku ni crkvenih ni svjetovnih vlasti, te Jukić radi na svoju ruku. On 1. studenog 1849. šalje Gaju člana Književnog društva Niku Pavlovića »tergovca i našeg društva domorodnog člana« s molbom da mu Gaj kaže savjete »Što su dužni i kako poduzeti na sreću i budućnost svoga naroda«.¹⁹

Iako nema prave podrške, Ivan Franjo Jukić iduće godine osobno putuje u Beč s pismenom predstavkom bosanskog Književnog društva. Naslov tog teksta je: »Želje i molbe kristjanah u Bosni i Hercegovini, koje ponizno prikazuju njegovu carskom veličanstvu sretnovladajućem sultanu Abdul-Medžidu.«²⁰ Tu predstavku Jukić je uz posredovanje biskupa Strossmayera predao 21. lipnja 1850. u Beču banu Jelačiću, knezu Schwarzenbergu, zatim Kulmeru, Bachu i drugima.

Tim činom Jukić se probio u sferu visoke politike, u kojoj će ostati dvije najintenzivnije godine u svom burnom životu. Te za Jukića značajne 1850. godine izašla je u Zagrebu troškom Ljudevita Gaja prva knjiga Jukićeva časopisa »Bosanski prijatelj« na 140 stranica. Krajem iste godine izašla je iz tiska u Zagrebu i druga knjiga »Bosanskog prijatelja«. O tome je Starčević objavio pozitivan prikaz u »Narodnim novinama«.

Te iste za Jukića sudbonosne godine on se susreo s Omerpašom Latasom, carskim maršalom i zapovjednikom turske vojske, koja je po naredbi centralne vlasti iz Carigrada imala ugušiti otpor bosanskih aga i begova i provesti reforme. Na putu iz Fojnice u Varcar-Vakuf (današnji Mrkonjić Grad), gdje su ga poslali

raditi u pučkoj školi, Jukić je slučajno upoznao tog u Bosni dobro zapamćenog pacifikatora, koji je iza sebe ostavio desetine tisuća pobijenih i mnogo spaljenih gradova i sela. Ali Jukiću se Omer–paša Latas odmah dopao, jer mu se učinio mogućim spasiteljem hrvatskog življa u Bosni, te mu on daruje prvu knjigu »Bosanskog prijatelja«, koja je bila upravo izašla u Zagrebu.

Ovo slučajno poznanstvo pretvorilo se u brzo prijateljstvo. Latas pozove Jukića u Banjaluku i tamo ga nagradi sa 500 groša. Vatrene ilirac i domoljub bio je oduševljen Latasovom srdačnošću, te javlja Gaju u Zagreb da ga je Latas u Banjaluci bolje primio nego Jelačić u Beču, i da je taj turski vojskovođa porijeklom Hrvat domorodac. I da će s njim surađivati u poslovima korisnim za narod. »Naložio mi je — pisao je Jukić Perišiću u Zagreb — da zavedem ... obće dopisivanje po svoj Bosni i što se god dogodi važno da mu javljam etc. etc. Trud veliki ... Omer–paša cieni me, i moje svite rado sluša, zato kod njega za Kristjanstvo nadam se, da ću mnogo izraditi moći etc.«²¹

Tako se Jukić bio jako zagrijao za Latasa, da nije slušao razumne riječi posebno starije franjevačke braće koja su ga pozivala na opreznost. Naprotiv, Jukić putuje za Latasom, posjećuje ga pod Jajcem, opet u Banjaluci, zatim u Sarajevu. Bio je stekao privilegij da u svako doba može stati pred carskog zapovjednika. Sredinom travnja 1851. Jukić je u Latasovom izaslanstvu banu Jelačiću. U lipnju, očito na poticaj Jukića, iz Zagreba u Travnik stiže slikar Karas radi portretiranja Omer–paše. U isto vrijeme Jukić u zagrebačkim novinama piše o Latasovim dobročinstvima učinjenim hrvatskom puku.²²

Suvremenicima nisu bili poznati razgovori i dogovori između Jukića i Latasa, ali su neki zabilježili kako je Latas, navodno, namjeravao otcijepiti Bosnu od turskog carstva, da je po Jukiću poslao tajno pismo banu Jelačiću, i da je Latasu dan savjet naoružavanja hrvatskog puka. U to su vrijeme — ljeto 1851 — Jukić i fra Grgo Martić u drugom svesku »Bosanskog prijatelja« objavili dugu slavljeničku deseteračku pjesmu Omer–paši Latasu s naslovom: »SVIETLOMU GOSPODARU / OMER–PAŠI / CARSKO –TURSKOMU MUŠIRU²³, SERASKERU²⁴ OD CIELE RUMELINSKO–BOSANSKE VOJSKE, VITEZU RAZNIH TURSKIH REDOVAH I CARSKO–RUSKOG SV. ANE PÈRVE KLASE. / U ZNAK DUBOKOG ŠTOVANJA / OVO DIELO PONIZNO PRIKAZUJE / PISAOC.«²⁵

Pjesma počinje epskim stihovima: »Bože mili čuda golemoga! / Ali gèrmi al se zemlja trese, / Il' udara more o briegove!«

Ti su se mjeseci činili Jukiću najsretnijima u životu, jer mu je uz drugu knjigu »Bosanskog prijatelja« izašao u Zagrebu o Gajevu trošku »Zemljopis i poviestnica Bosne.« To je povuklo Jukića da u rujnu te 1851. godine oputuje u Zagreb i kratko se zadrži, možda i zbog diplomatskog posla po Latasovu nalogu. Naime, njih dvojica su se bili toliko zbližili, da se Latas u jednoj prilici bio Jukiću najintimnije povjerio. Evo kako je to Ivan Franjo opisao: »Jedne večeri nakon večere ponapivši se dobro, bili smo sami, reče mi: 'Franjo, šta se tebi čini, bi li ja mogao biti bosanski kralj?' Odgovorim mu u svom zanosu: 'Eccellenca, zašto ne. Za vas su dušom i tijelom i glavom i malom (imanjem, pr. N. F.) i crnogorski i srpski knezovi, Jelačić će vas sigurno podupirati, a najvjerojatnije je, da će s vama i u savez stupiti, buduć Mađarska satrvena, Austrija oslabila, a vi imate uza se odanu vam i vjernu vojsku. Bosanske ste Turke potrlji, hrišćani bi i katolici svi listom uz vas pristali ...' Na što mi Omer odgovori: 'Boga mi, Jukiću, ti dobro govoriš. Ja sam o tom mislio, i još ću se misliti, ali ti tog nikom ne kazuj o živu glavu ...'«²⁶

Ali ubrzo zatim se dogodio slom prevelikog prijateljstva između Jukića i Latasa. U listopadu 1851. austro–ugarski konzul u Sarajevu Atanacković javio je svom ministarstvu u Beč »da je Latas optužio Jukića kod vlade u Carigradu.«²⁷ Međutim, sredinom tog istog mjeseca Jukić je boravio u Sarajevu, dva puta razgovarao s Latasom, posjetio konzula Atanackovića i rekao mu da će prekinuti sve veze s Omer–pašom.

Na opasnost koja mu prijete Jukića su upozorili prijatelji mu fra Grgo Martić, koji je bio čuo vijesti od Atanackovića, i učitelj Đorđe Margetić.²⁸ U vrzinom kolu diplomacije tog vremena ni konzul Atanacković nije bio sklon Jukiću. On je još 1844., dakle sedam godina prije, pisao Meternichu u Beč da je Jukić »revolucionar i ravnodušan prema religiji, antiaustrijski raspoložen.«²⁹ A sredinom tekuće 1851. Atanacković je u izvještaju knezu Schwarzenbergu javio da je Jukić »... slavenski ultraš, nesklon Austriji, da žali što Bosna ne graniči s Rusijom.«³⁰

U spletu nezahvalnih povijesnih okolnosti u kojima se našao Ivan Franjo Jukić, želeći sve najbolje svome narodu, postao je žrtvom odnosa između Omer–paše Latasa u Bosni i centralne vlasti u Carigradu, gdje se dočulo za Latasovo prijateljstvo s franjevačkim svećenikom Jukićem, a moguće da se nešto saznalo i o Latasovim pretenzijama, da pod utjecajem Jukića, odcijepi Bosnu od turskog carstva, i primakne je kršćanskoj Zapadu.

Da bi sa sebe skinuo sumnju, Omer-paša Latas je 17. siječnja 1852. uhapsio Jukića u Sarajevu, pod izgovorom da Jukić nije mogao opravdati 50.000 od 150.000 groša, koliko je bio od Latasa dobio radi nadoknade štete hrvatskom puku koji je u Jajcu i okolici stradao u Latasovim vojnim udarima na pobunjene begove i age u Bosni. Jukić je u sarajevskom zatvoru proveo blizu četiri mjeseca, proživljavajući teške psihičke i fizičke traume. Iz zatvora je pisao braći franjevcima: »Moje druge krivice neima osim tih novacah; ako je za njima stalo, nek se slobodno ujamče za me Bratja, ja imadem odkle izplatiti ... kod kuće imam dosta u novcima i u numizmatiki, i u ostalim stvarima.«³¹ Navodno je Jukić kod sebe zadržao inkriminiranih 50.000 groša, da bi se sagradila tiskara u Sarajevu, i da se je Latas ranije s time složio.

Jukić je iz Sarajeva 3. svibnja 1852. odveden u Carigrad, i tamo je s pratnjom stigao 10. lipnja. U carigradskoj tavnici je ostao 25 dana. Na molbu bosanskog franjevačkog starješinstva, zatim biskupa Strossmayera i uz jak angažman austrougarskog vicekonzula u Carigradu Antuna Mihanovića, Jukić je oslobođen, ali s trajnom zabranom povratka u zemlje pod turskom vlašću. Evo kako je sam Jukić zabilježio te svoje mučne dane u pismu rođaku Anti Kaiću iz Rima 15. rujna 1852: »Ja sam bio u Sarajevu 4. miseca u tavnici i to većom stranom sve bolestan; 3. svibnja u tri sata noću dignu me bolestna, natovare na kljuse do u Selanik, ondale u parabrodu dojdemo u Carigrad, gdi sam bio 25. dana u tavnici, iz koje pustiše me najviše po nastojanju našeg domorodca g. Antuna Mihanovića, gen. konsula, koi preko poslaničtva austrijanskog, nastojao je i dan i noć o mome izbavljenju, za koje dobročinstvo, da mu Bog plati i na ovom i na drugom svitu! — U Carigradu na nikakav sud neizvedošeme, već priprostito popečitelj inostranih dilah Ali-paša dade mi pasoš u Rim da idem; ja sam išo kud su me nosili, jer sam sve bolestan bio.«³²

Iz Carigrada Jukić je krenuo 5. srpnja 1852. i stigao u Rim u desetak dana. Čim je stigao, javlja se prijateljima i moli pomoć. Moli provincijala bosanskih franjevaca da mu odobri boravak u Dubrovniku. To mu je dopušteno. I tada je već bio živnuo entuzijastički Jukić. On iz Rima putuje u Beč, pokušava dobiti zaštitu austrijskih vlasti, ali ne uspijeva; u travnju 1853. stiže u Dubrovnik gdje prema treću knjigu svog časopisa »Bosanski prijatelj«, u kojem će objaviti svoj nadahnuti putopis »Putovanje iz Sarajeva u Carigrad mjeseca svibnja«, najbolji tekst koji je Jukić napisao. Evo nekih ulomaka:

»Mjesečina sve se ukrada, Sarajevo sve pospalo; samo čete kulukah³³ susretosmo i pred bezistanom³⁴ žmiraše fenjer lamborom napet i na više miestah od kumrikušah³⁵ izkljuvan. Sad sam već znao, koja me sreća čeka; vidih da mi se kosti izvan drage otačbine nose, da se ukopaju u kojem azatskom³⁶ trništu — potjeraše me u surgunluk³⁷, od kog sam se više plašio nego od smrti! Stanja tužniega nije moglo biti od moga: bolest dvomjesečna, tuga i žalost učinile su me više smrti nego čovjeku prilična... Tako svu noć putovasmo i s jutrom dojdosmo u jedno poljice, gdje je han³⁸ i 3 sata broje dotle od Sarajeva. Tude razjašismo; mene uvedoše u kafe—odžak³⁹, da se ogrijem. Tude mi dadoše kafe. U hanu je bilo dosta kiridžiah⁴⁰, koji su išli na pazar u Sarajevo, sir, žito, i druge stvari noseći!«

Maštom nadahnutog prozaiste Jukić je opisao prijelaz preko povijesne rijeke Drine: »Snieg je padao kao iz rukavice; mi put nastavimo opet kroz planinu, jelovinom i omorikom izkićenu; noge i ruke su zebile, i poslje tri sata ugledasmo u jednoj dolini plahoviti *Drin* rieku i na njoj glasovitu ćupriju i na desnoj obali mali varoš *Višegrad*, te poslije dva sata za rana stigosmo u han na konak⁴¹. Most kameni na 24 svoda jest djelo ne samo rad tvrdoće već i porad umjetnosti glasovito ... Meni se malko razgalilo, te sam ponješto mogao sobom hoditi; po litre rakie ... popio sam i tuze (svježe) ribe drinske dobro večero i prvi put poslje dva mjeseca naravnim snom zaspo!«

Iz ovog putopisa se vidi kako Jukića policijska pratnja vodi iz Sarajeva u Carigrad, a paralelno s tom pratnjom putuje i Omer—paša Latas sa svojom maršalskom pratnjom u Carigrad. Sâm Jukić prema kraju putopisa objašnjava: »Juzbaša⁴² dolazio mi je svaki dan ... ter me tješio: 'Tebe, veli on, vodi paša u Carigrad, jer je došlo u njemačkih novinah (*Agramer Zeitungu*) da te je paša ubio' ... Na Solunu su pucali topovi na dolazak Omer—paše ... tri čauša⁴³ ondašnja odvedu me na kaiku u turski parabrod ... Parabrod je pun bio putnikah svakoga zakona i naroda. Mornari su svi bili Hrvati i Dalmatini, te su me hranili i pojili, dok sam god tud bio sve od svoje hrane i pazili me kao naši ljudi. Bilo je dosta Hrvata iz Bara od Spiče, koji su išli na radnju u Carigrad, te po ovih imao sam prigodu javiti mojim prijateljem dolazak u Carigrad.«

Ivan Franjo Jukić bio je u Bosni jedini istinski sljedbenik Gajeva Hrvatskog narodnog preporoda. Nošen osobnim entuzijazmom i osobnim rješenjima političke i preporodne primjene ilirizma u Bosni, proživio je dramatičnu sudbinu. Njegove želje su bile veće od mogućnosti, pa Gaj, Vraz i Babukić nisu mogli udovoljiti

mnogim njegovim traženjima, tako da su Jukićeva pisma ostajala bez odgovora, ali je dosta i učinjeno. U Zagrebu je 1848. tiskan za Bosnu prikladan Jukićev bukvar »Početak pismenstva i napomena nauka krstjanskoga«, zatim prva knjiga časopisa »Bosanski prijatelj«, 1850, druga knjiga »Bosanskog prijatelja« i Zemljopis i poviestnica Bosne, 1851, a posmrtno je opet u Zagrebu izišla Jukićeva treća knjiga »Bosanskog prijatelja«, 1861.

Idejama ilirizma i Hrvatskog narodnog preporoda Jukić je zaista iz drijemeža probudio Hrvate Bosne. Oni su do tada vegetirali vođeni suzdržanim franjevcima, koji su bili našli svoju mjeru opstanka pod višestoljetnom turskom vlašću. Jukić im je bio opasan da ne izgube ono što već imaju. Mlađi franjevci su ga podržavali prihvaćajući Jukićeve zamisli o osnivanju književnog društva »Kolo bosansko« i u pokretanju časopisa »Pčela bosanska«. Ali Jukić je bio za svoju sredinu prejak preporoditelj, individualac koji je na putovanjima po Bosni sakupio dosta narodnih umotvorina i objavio ih u sveskama »Bosanskog prijatelja«. Onda je poznanstvom i prijateljevanjem s turskim vojskovođom Omer-pašom Latasom, koji je Jukiću otkrio svoju sklonost kršćanskome Zapadu, napravio politički prodor u Zagreb i Beč, i zanosio se projektom vlastite tiskare u Sarajevu, kao što je Gaj imao svoju tiskaru u Zagrebu. I kad je bio na vrhuncu materijalnih mogućnosti, Jukić je postao žrtvom Latasova političkog zaokreta i vraćanja pod patronat Istanbula.

Kraj života Jukića, mučenika Hrvatskog narodnog preporoda u Bosni, bio je težak. Tamnovanje mu je oštetilo zdravlje, ali on se do kraja trudio da još nešto učini u svom prosvjetiteljskom sakupljačkom i književnom radu. Nije se mogao smiriti u Dubrovniku, iako je sam tražio da poslije tamnovanja tu boravi, blizu Hercegovine i Bosne. Pokušavao se dokopati Beča, ali u Splitu ga zadrži bolest. Tada bjegunca iz Dubrovnika crkvena vlast smješta u samostan Fano kod Ankone, odakle ponekad odlazi u Veneciju raditi u knjižnici Sv. Marka.⁴⁴

U to vrijeme su Jukićevi bosanski franjevci shvatili kakvog su čovjeka imali u svojoj sredini i bez prave podrške izgubili, te su uznastojali preko đakovačkog biskupa Strossmayera izvući ga iz nevolja u koje je zapao. Strossmayer je pristao primiti Jukića u svoju biskupiju, ali tek uz odobrenje bečkog ministra prosvjete, i još pod uvjetom Jukićeve potpune političke apstinencije na području Austro-Ugarske i Turske.⁴⁵

Prije odlaska u Đakovo Jukić je na proputovanju kroz Zagreb umakao nadzoru policije koja ga je pratila i za nekoliko dana krišom stigao u bosanski

samostan Kraljeva Sutjeska, te obišao samostan Gučja Gora, jer se nije mogao oduprijeti zovu Bosne, da je još jednom, i to posljednji put vidi. Onda se početkom svibnja 1854. pokorio odluci da živi u Đakovu, pod Strossmayerovim skrbništvom, najprije kao pomoćni župnik u Trnavi, a od 1857. bio je kapelan u Drenju kod Đakova. Zimi se razbolio i ležao u seminaru bosanskih đaka u Đakovu. Radi liječenja, 14. travnja 1857. dobio je putni list za Beč, gdje je u svibnju operiran. U bolnici ga je obišao Strossmayer. Tri dana nakon operacije Jukić je umro. Pokopan je 22. svibnja 1857. s tridesetak mrtvaca na bečkom groblju Marxerfriedhof, u zajedničku raku bezimernih siromaha. Zagrebačke, ljubljanske i praške novine zabilježile su smrt »proslavljenog spisatelja i vrlrog rodoljuba«⁴⁶ Ivana Franje Jukića.

BILJEŠKE

¹ *Sabrana djela Ivana Franje Jukića*, knj. 3, str. 28, Svjetlost, Sarajevo, 1973.

² Ibid. knj. 3, str. 28.

³ Ibid. knj. 3, str. 29.

⁴ Ibid. knj. 3, str. 29.

⁵ Ibid. knj. 3, str. 24.

⁶ Ibid. knj. 3, str. 24.

⁷ Separatni otisak iz dvadeset i prvog izvještaja Velike gimnazije u Sarajevu, Sarajevo, 1907.

⁸ *Sabrana djela Ivana Franje Jukića*, knjiga 3. str. 15.

⁹ Antun Barac, *Hrvatska književnost pedesetih i šezdesetih godina*, Zagreb, JAZU, 1960.

¹⁰ *Sabrana djela Ivana Franje Jukića*, knj. 3, str. 18

¹¹ Ibid. knj. 3, str. 206.

¹² Ibid. knj. 3, str. 105.

¹³ Ibid. knj. 3, str. 31.

¹⁴ Ibid. knj. 3, str. 107.

¹⁵ Ibid. knj. 3, str. 108.

¹⁶ veresia, tur. kredit

¹⁷ *Sabrana djela Ivana Franje Jukića*, knj. 3 str. 182.

¹⁸ Ibid. knj. 3, str. 47.

- ¹⁹ Ibid. knj. 3, str. 53.
- ²⁰ Ibid. knj. 3, str. 53.
- ²¹ Tugomir Alaupović, Ivan Franjo Jukić, Izvještaj Velike gimnazije, Sarajevo, 1907.
- ²² Ferdo Šišić: Bosna i Hercegovina za vezirovanja Omer-paše Latasa, Subotica, 1938. str. 321–322.
- ²³ Mušir, tur. maršal.
- ²⁴ serasker, tur. vrhovni komandant.
- ²⁵ Sabrana djela Ivana Franje Jukića, knj. 1, str. 171.
- ²⁶ Ibid. knj. 2, str. 591.
- ²⁷ Ibid. knj. 3, str. 208.
- ²⁸ Ibid. knj. 3, str. 60.
- ²⁹ Ferdo Šišić: Bosna i Hercegovina za vezirovanja Omer-paše Latasa, Subotica, 1938, str. 13.
- ³⁰ Ibid. str. 13.
- ³¹ Pismo fra Martina Nedića Strossmayeru od 16. 3. 1852, Đakovački arhiv, fascikl XXXVI, br. 3.
- ³² Sabrana djela Ivana Franje Jukića, knjiga 3, str. 191.
- ³³ kuluk, tur. — prisilni rad
- ³⁴ bezistan, tur. — natkrivena tržnica
- ³⁵ kumrikuša, tur. — vrsta grlice
- ³⁶ azatski — azijski
- ³⁷ surgunluk, tur. — progonstvo
- ³⁸ han, tur. — hotel
- ³⁹ kafe-odžak, tur. — mala kavana
- ⁴⁰ kiridžija, tur. — prijevoznik
- ⁴¹ konak, tur. — prenoćište
- ⁴² kjuzbaša, tur. — kapetan
- ⁴³ čauš, tur. — oficir
- ⁴⁴ Ivan Franjo Jukić, Dokumentarna građa, Sarajevo 1971. str. 221.
- ⁴⁵ Sabrana djela Ivana Franje Jukića, knj. 3, str. 67.
- ⁴⁶ Anonim: »Slovenske Noviny« donose nam žalostnu vjest ... Zagrebački katolički list, 8/1857, 22 od 30. 5. 176; Anonim: Narodne novine, 23/1857, 119 od 26. 5, 355; D.F.S-u: Iz Dunaja. – Novice gospodarske, obertnijske in narodske, 15/1857, 42 od 27. 5, 168.